

**HISTORICKÁ URBANONYMIE MĚSTA UHERSKÉHO HRADIŠTĚ
OD POČÁTKU DO R. 1781**

**UNIVERZITA PALACKÉHO
KATEDRA BOHEMISTIKY**

Vypracovala: Denisa Kmeťová
Obor: Česká filologie se zaměřením na editorskou práci
ve sdělovacích prostředcích
Datum: 28. 4. 2009

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla jsem v ní všechnu použitou literaturu i ostatní informační zdroje.

V Uherském Hradišti dne 28. 4. 2009

Denisa Kmeťová

ANOTACE

Tato práce se zabývá uličním názvoslovím v Uherském Hradišti a částečně i v přilehlém Starém Městě v období od roku 1257 do roku 1781. Rovněž zkoumá teoretické východisko pro onomastické (toponomastické) bádání, jsou rozebrány jednotlivé pojmenovací modely a významové motivace pro vznik uličního názvosloví.

Poděkování :

Dovoluji si poděkovat PhDr. Ondřeji Bláhovi, Ph.D. za vedení mé bakalářské práce.

OBSAH:

1. Celkový obraz historické urbanonymie Uh. Hradiště	str. 3
1.1. Založení a počátky města	
1.1.1. Urbanistický vývoj	
2. Uliční názvosloví v Uherském Hradišti	str. 16
2.1. Významné historické a kulturní budovy založené ve sledovaném období	
2.1.1. Důležitá data ve vývoji města ve sledovaném období	
3. Zaniklá prostranství a ulice	str. 22
3.1. Název města Uherského Hradiště a přilehlého Starého Města	
3.1.1. Vlastní seznam ulic v Uherském Hradišti	
3.1.2. Vlastní seznam ulic ve Starém Městě	
3.2. Části obce Starého Města	
3.2.1. Zajímavosti o uherskohradištských ulicích	
4. Termíny urbanonymum, urbonymum a toponomastika	str.31
4.1. Česká pomístní jména v diachronním pohledu a dějiny onomastiky	
4.1.1. Pojmenovací motivy	
4.2. O místních jménech z hlediska jazykové kultury	
4.2.1. Teoretické východisko	
4.2.2. Rozčlenění dle významové motivace	
5. Závěr	str. 46
6. Seznam zkratk	str. 47
7. Seznam použitých pramenů a literatury	str. 49

1. Celkový obraz historické urbanonymie Uherského Hradiště*

Na počátku 6. století, nebo možná o něco dříve, přišli na Moravu Slované a postupně asimilovali zbytky starého, etnicky promíseného obyvatelstva. Z počátku 7. století se první kmenový svaz západních Slovanů (Sáмова říše) dokázal vymanit z nadvlády Avarů. Úspěšně tak dokázal čelit nájezdům Franků. Toto období je nazýváno jako starohradištní doba, tzn. osídlení levého břehu řeky Moravy.

Při zakládání nových obcí se museli osadníci potýkat s obtížemi. Proto jim vrchností bylo na určitou dobu uděleno osvobození od placení poddanských dávek. Proces kolonizace je na vrcholu ve 13. století. Jednalo se hlavně o kolonizaci provedenou domácími obyvateli. Pouze na založení královských měst Uherské Hradiště a Uherský Brod se podíleli také Němci.

Období 13. století je u nás dobou rozvoje. Středověké město bylo útvarem hospodářsko-společenským. Královská města odlišoval od poddanských různý stupeň společensko-právní vybavenosti, což zpětně působilo opět na hospodářský život.

Historie někdejšího královského města Uherské Hradiště je bohatá a sahá do dávné minulosti. Mírné klimatické podmínky a úrodná půda v nivě řeky Moravy předurčily tato místa pro rané osídlení, které je zde doloženo již ve starší době kamenné. Na křižovatce obchodních cest, vedoucích od severu k jihu a od západu k východu, vznikl v 8. a 9. století důmyslný ostrovní pevnostní systém.

Tři původně pusté ostrovy na řece Moravě byly na počátku 9. století osídleny slovanským lidem, přičemž stěžejní úlohu hrál tzv. Svatojiřský ostrov nazývaný podle kaple sv. Jiří, která na něm stála. Sídelní areál na území dnešního Starého Města, Uherského Hradiště a Sadů patřil nepochybně k centřům Velké Moravy. Byla zde soustředěna mocenská správa, řemeslná výroba

a obchod i náboženská a kulturní sféra. Po zániku Velkomoravské říše význam tohoto centra pominul.

Ve 13. století se jihovýchodní Morava stala častým terčem nepřátelských nájezdů. Pohraničními stezkami a brody pronikaly jednotky nepřátel a plnily úrodnou moravskou zemi. Tehdy znovu vzrostl strategický význam ostrova v řece Moravě. Nepřátelskými nájezdy trpělo nejen obyvatelstvo, ale rovněž velehradský cisterciácký klášter založený markrabětem Vladislavem roku 1205. Opat Hartlib se proto prostřednictvím olomouckého biskupa obrátil na panovníka s prosbou o zajištění ochrany. Královští rádci spolu s olomouckým biskupem Brunem vybrali jako nejpříhodnější místo k založení pevnosti ostrov, na němž stála již zmiňovaná kaple sv. Jiří a několik rybářských chatrčí. Město, jež vzniklo v sousedství dvou dosavadních trhových vsí, bylo jedno z prvních vybudovaných za vlády Přemysla Otakara II., v jehož době se vyvinula ucelená soustava královských měst, navazující většinou na starší vývoj. Panovník se ve své politice opřel o města místo hradů a není také náhodou, že za jeho vlády došlo k přechodu od staré hradské soustavy ke krajské organizaci, jejímiž hlavními středisky se stávala královská města. V minulosti byl zdůrazňován podíl cizích kolonistů na rozvoji našich měst, ale pro rozvoj budovaného Hradiště byl rozhodující podíl domácího obyvatelstva.

1.1. Založení a počátky města

Město Uherské Hradiště bylo založeno králem Přemyslem Otakarem II. 15. října 1257 na pomezí Uher v české krajině. Listina krále Přemysla Otakara II. dosvědčuje, že město bylo založeno na ostrovní půdě, náležící velehradskému klášteru. Město mělo zabránit vojenským vpádům ze sousedních Uher a chránit především cisterciácký klášter, postavený roku 1205 blízko Starého Města, tehdy Veligradu, a celou zemi. Město se mělo

stát střediskem řemeslné výroby a obchodu a novým zdrojem příjmů krále. Na tomto území ve středním Pomoraví bylo dříve velké staroslovanské hradisko, které v 10. století již jen dožívalo svoji slavnou minulost, jak dosvědčují archeologické výzkumy. Bylo to na místě dnešního Starého Města, dříve Veligradu, připomínaného roku 1131 jako trhov¹. Jméno Veligrad, tehdy již jen z tradice pojmenovaný, pro Staré Město ve 14. století zaniká. Bylo to snad v souvislosti s přeložením kláštera na nynější místo, které obdrželo jméno Velehrad. Staré Město se pak nazývalo Staré Město Hradiště, později jen Staré Město. Toto pojmenování se v pramenech objevuje až roku 1321.²

Uherské Hradiště bylo založeno na ostrově náležejícím velehradskému klášteru. Zpočátku město nemělo ustálený název. V zakládací listině pojmenováno nebylo. Ve druhé listině, vydané roku 1258, je nazýváno Nový Velehrad (apud Nouam Velegrad)³, jako protiklad k původnímu Velehradu (dnešnímu Starému Městu). Od tohoto však bylo na konci 13. století upuštěno. V roce 1294 je poprvé pojmenováno Hradiště. Tento název se ustálil, protože město tvořilo skutečné hradiště chráněné meandry řeky Moravy, které činily okolí bažinaté, a tím, pokud jde o bezpečnost, chráněné. Dobovými prameny byl název často nářečně zkomolen. Z českého názvu se vyvinul latinský a německý Radisch, jak se objevuje již v roce 1301 - civitatis nostre Rediss super Morauam.⁴ K rozlišení Hradiště od jiných míst byl přídomek nad Moravou. Český název se poprvé objevuje v roce 1325 - civitatis nostre Hradisst.⁵ Pak se uvedené názvy střídají, například v roce 1338 in Redysch⁶, v roce 1343 civitatis nostre Redisch⁷, v roce 1350 in Radyss, v roce 1355 civitatis Radicensis⁸, v roce 1363 civium de Radisch⁹, v r. 1383 civitatis nostre Gradicensis¹⁰, v roce 1395 v markrabině městě v Hradišča¹¹, v r. 1402 zum Redisch¹², v r.

¹ Richtr, V., Glossy k velehradským otázkám, Časopis spolku přátel starožitností: 1951.

² Hurt, R., Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1934.

³ až ²⁸ Čoupek, J., Hosák, L. a kol., Uherské Hradiště-dějiny města. Brno: 1981.

1421 in Radisch¹³, v r. 1433 města Hradisscze¹⁴, v r. 1501 z jarmarku hradisczkého¹⁵, v r. 1505 města Hradisscze¹⁶, r. 1512 v městě v Hradissczy nebo města Hradisstie¹⁷, r. 1516 měštěninu hradisczkému či v městě Hradissti¹⁸, v roce 1520 mezi Hradiskými a Kunowskými¹⁹, v roce 1522 města Hradisstie²⁰, v roce 1530 dokonce Hradiště nad Moravou, v roce 1531 měštěninu hradissczkemu²¹, v roce 1585 a stejně i v roce 1610 města Hradisstie²², v roce 1610 ještě mezi Hradisstem a Kunowiczemi²³, v roce 1617 město Hradisscze nebo v městě Hradisschi²⁴. V 17. století se střídavě setkáváme s výrazy Hradisch²⁵, Hradisstie²⁶, k Hradišču²⁷ a od Hradišča²⁸. Přívlastek Uherské Hradiště známe poprvé z Ludvigovy kroniky z roku 1587, kde se město nazývá výjimečně Uherské Hradiště, podruhé se s tímto názvem setkáváme 13. listopadu 1625, kdy je zaznamenáno v městské knize dolnoslezského města Břehu přijetí za měšťana Jiřího Schmettana, rodilého „aus Ungarisch Radisch“²⁹. Častěji se uvedeného názvu užívá na konci 17. a počátku 18. století. Například v přípise královského pruského polního kazatele Gottfrieda Zitermana ze 6. dubna 1742 na tamní magistrát.³⁰ V druhé polovině je označení uherské již běžné, můžeme je nalézt např. ve spisech olomoucké konzistoře a v písemnostech moravských klášterů.

1.1.1. Urbanistický vývoj

V době založení bylo Hradiště administrativně organizováno po způsobu německých měst. Tehdy se dostalo Hradišti městských práv i půdorysu, který odpovídal pojmu městského sídla. Hradiště je plánovitě založeným městem se systémem pravoúhlých ulic. Novému městu, které mělo plnit hospodářské i vojenské cíle, byla panovníkem poskytnuta řada výhod a výsad, mezi něž patřilo právo konat dva týdenní trhy a jeden výroční. K němu se od poloviny 14. století připojil ještě druhý výroční trh,

²⁹ Hurt, R., Ke jménu Uherského Hradiště, str. 118.

čímž se Hradiště zařadilo mezi města s nejrozvinutějším tržním režimem v království. Nejvýznamnější složkou tehdejších měst bylo totiž tržiště. Dalšími výsadami bylo mílové právo zakazující v okolí města šenk, právo ražby mince, které však pravděpodobně zůstalo nevyužito, v oblasti soudnictví to bylo tzv. brněnské právo. Městu byly darovány tři zeměpisné vsi a povoleno užívání občinných pozemků v Kunovicích a Starém Městě. Obyvateli města se stali osadníci z blízkých trhových vsí; královských Kunovic a klášterního Veligradu (Starého Města). Město bylo rozděleno na dvě téměř shodné části podle náměstí, a nikoliv na čtvrti, jak bývalo obvyklé. V roce 1371 se uvádí v každé z částí jedenáct obvodů (centextus) o nestejném počtu 3-10 domů. Ve staroměstské části bylo 94 a v kunovické 93 městišť. Dvojí náměstí, dolní a horní rynek, je upomínkou na dvojí kolonizaci, osídlení lidí z Kunovic (odvozují svůj název od osobního jména Kuna - Kunrát nebo Konrád; název se poprvé uvádí roku 1196; německy se nazývá Kunowitz) a Starého Města. Obě náměstí byla postavena na pravoúhlém půdorysu, do každého rohu náměstí ústily rovněž pod pravým úhlem ulice. Úzká Prostřední ulice (Česká - při Kunovském náměstí 14. století)³¹ spojuje tato dvě náměstí. Parcela, ležící uprostřed této ulice, byla v roce 1296 vybrána pro stavbu první budovy radnice. Základní plán města navazoval pravděpodobně na původní slovanské osídlení, v jeho jádru byl dodržen charakteristický středověký geometrismus, při okrajích se ulice svým tvarem přizpůsobovaly městskému opevnění. Dřevěné domy s podloubím, navzájem spojeným průchody kolem tržiště a dřevěné hradby s věžemi kolem celého náměstí obvodu byly stavěny do konce 13. století, kdy město dostává definitivní tvář. Za Karla IV. byly hradby zbudovány z kamene. Náměstí se nazývala Staroměstské (forum Antiquum 14. století - nám. Horní 1603, nám. Přední 1681, nám. Dolní 1691-1707, Mariánské náměstí 1721, dnes Mariánské nám.) a Kunovické (forum

³¹ Čoupek, J., Seznam ulic města Uherského Hradiště. Uherské Hradiště: 1984.

Chunitz 14. stol., nám. Dolní 1619, nám. Horní 1629-18. stol., dnes Masarykovo nám.)³² a byla spojena Radniční ulicí (Českou, dnes Prostřední ulice). Ve staroměstské části Horní nám. (dnešní Masarykovo) a přilehlé ulice byly středem řemesel a obchodu. Celá ulice od Horního nám. a Vodní ulice („ulice k Staroměstské bráně 1750-1790) se nazývala ulicí Hrnčířskou (dnes Jindřicha Průchy), neboť se v ní soustřeďovali hrnčíři, jejichž řemeslo ve městě převládalo. V její blízkosti byla Soukenická ulice, kde převládali soukeníci. V přední části Hrnčířské ulice, zvané v 18. stol. „u kamenného mostka“, se nacházely masné krámy a řeznické jatky i sídlo řeznického cechu. Například v roce 1605 čteme „vedle jatek“, v r. 1625 se nazývá ulicí Jatkovou, nebo „u masných krámů“. Od Hrnčířské ulice se rozbíhala řada uliček končících u hradeb, v nichž přebývala většinou chudina nebo drobní měšťané. Ve staroměstské části bydleli židé, kteří zde měli synagogu (židovskou školu) a lázně. U náměstí ústila Židovská (dnes Františkánská) ulice. V Kunovické části byl dominantou Dolní rynek či Dolní náměstí (dnešní Masarykovo nám.). Z náměstí směrem k dnešnímu vlakovému nádraží vedla Královská ulice (dnes Nádražní), kterou vjel do města uherský král Matyáš Korvín; Královskou se nazývá v městských knihách např. v letech 1608 a 1632. V letech 1751 - 1775 se užívalo názvu Jezuitská nebo „za jezovitama“. Na Kunovickém nám. kolem kostela byl hřbitov a stála zde rovněž kaple sv. Jiří, nepochybně nejstarší objekt města. Kostel stál na náměstí napříč, aby byla zachována orientace ke světovým stranám, kterou si žádala vnitřní funkce kostela, a která byla mnohem směrodatnější než vlastní forma náměstí. Hlavní brány, před nimiž byly padací mosty, byly staroměstská a kunovická, později nazvaná Josefská, protože jí roku 1771 projel císař Josef. Město bylo rozděleno na dvě poloviny příkopem, mlýnskou

³² Čoupek, J., Seznam ulic města Uherského Hradiště., Uherské Hradiště: 1984.

strouhou, náhonem či stokou, jež se připomíná roku 1430.³³ Voda se odpařovala tak, že od obvodního toku, svedeného kolem městské hradby, se vedlo koryto středem města. Bylo to i z požárních důvodů a k pohonu vodních mlýnů. Příkop byl veden podle klášterní zahrady přes dvůr číslo 141, ulicí Mlýnskou (Nad Rechlou 15. - 18. století), Zelným trhem (Smradlavá-Geruchsgasse 17. stol.) a ulicí Na Splávku (Nad Rechlou 17. století, Smradlavá-Geruchsgasse 18. století). Byl zasypán roku 1784.

Dnešní Poštovní ulice se původně nazývala ulice Městských škol. Tam stávala městská škola, a proto se kolem r. 1600 nazývala také u Starých škol, protože její pravou stranu z náměstí do Hradební ulice (Dolní šance 18. stol.) zabíraly od pradávna školy, které tam ještě roku 1781 existovaly. Na druhou stranu této ulice se přestěhoval v r. 1628 pivovar, podle něhož dostala ulice název Pivovarská. Úzká ulice byla nejprve slepá, protože byla zastavěna městským gruntem a byla nazývána podle něj. Např. v r. 1660 měla název „ulička od gruntu p. Meixnera“. Původně městský pivovar stával v komplexu budov kolem staré radnice v dnešní Prostřední ulici; stával tehdy asi někde v radničním dvoře.

V blízkosti dnešního Palackého nám. (tehdy Kunovská brána) byla „ulička od Kunovské brány“ 16. až 18. stol. (dnes Havlíčkova ul.), kterou ulice navenek končila. Tento název byl tak starý jak samotná brána a lze ho pokládat za jeden z nejstarších názvů ve městě.

Dnešní Hradební ulice se od poč. 17. stol. nazývala „uličkou kolem hradeb městských“ (Dolní šance 18. stol.) a vnější stranu tvořila stará městská zeď.

Dnešní Františkánská ulice (poprvé se tak jmenovala již r. 1762; stál zde Františkánský kostel) se původně nazývala ulicí Židovskou 14. až 17. stol., neboť židé zde po dobu svého pobytu ve městě měli své ghetto. Teprve v r. 1514 je král

³³ Hurt, R., Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1934.

Vladislav vyhostil z města, ale ulice si i nadále udržovala svůj název. Je to vlastně nejstarší zjištěný název hradištských ulic, vedle ulice České uváděné již v pol. 14. stol. v Kunovské části města (dnes Prostřední ulice). V roce 1770 se ulice nazývala Růžová (nebo také Studentská).

Spojovací ulice z hlavního (dnes Masarykova) nám. se původně nazývala „ulicí“ nebo „uličkou“, také „ulice podle domu velehradského neboli opatovského“, kterým od poč. 17. století byl dům Slunce. Poněvadž tu byl později zřízen sklad soli, ulička po r. 1745 dostala název Solná nebo Solní ulice.

Další spojovací ulička se již kolem 16. stol. jmenovala „uličkou k lázni“, protože na jejím konci při Františkánské ulici stávala městská lázeň. Jinak se v letech 1619 až 1698 nazývala prostě „uličkou“. Kolem r. 1752 byla německy označena „kleine Gasse“.

Dnešní ulicí Na Splávku protékala strouha od Moravy pod městskými hradbami. Byla původně zvána Nad Rechlou (17. až 18. století), jinak Smradlavá (Splávková) ulice. Ke konci 18. stol. po zasypání kanálu dostala název „ulička“ a později byla úředně přejmenována na Mlýnskou ulici, protože kdysi při Františkánské ulici stával mlýn.

Ulice vybíhaly z tržiště k městským hradbám pod pravými úhly. Domy na náměstí byly stavěny jednostranně. Přední fronty domů hleděly do náměstí, ale dvory s hospodářskými budovami se obracely do okružní Hradební ulice (Dolní šance 18. století.), která na rozdíl od ostatních přímočarých ulic kolonizačního města byla zaoblená. Její tvar a délka závisela na průběhu hradeb. Tedy i když Hradiště mělo náměstí pravouhlého půdorysu, celkový půdorysný tvar hradeb se blížil kruhu. Jde o tvar strategicky nejvýhodnější, neboť při největším využití plochy poskytuje menší obvod. Základní podmínkou pro tento typ je rovinný terén a Uherské Hradiště jej mělo. Zdi hradeb byly proloženy vstupními věžemi a baštami a po vnější straně byl příkop. Město samo bylo opatřeno dvěma baštami a dvěma

předními hradbami a příkopy. Účelem těchto předních hradeb bylo krytí bran, kterými se vjíždělo do města, a to bránu Vodní, kterou se vcházelo na most přes řeku Moravu ke Starému Městu, a bránu Kunovickou. Mimo to byly ve zdech okrouhlé věže. Jižní a východní část naspů proti uherským hranicím byly zbudovány z kvádrů, severní a západní pouze z nahozené hlíny. Blížil-li se nepřítel k pevnosti, vyzdvihli obyvatelé stavy u ústí širokých příkopů do řeky Moravy, takže celé město bylo v krátké době obehnáno vodou s příkopy kolem vnitřních hradeb. Zbytky hradební zdi jsou zachovány v dnešní Sloupské ulici (pojmenována podle Jana Cigana, řečeného Slubský, velitele posádky, která hájila v letech 1473-1474 město proti Matyáši Korvínovi; K prachové věži 1714-1737, Dudkova-Widhopsgasse (podle hradištského měšťana; 18. století) při domech číslo 190, 67, 68, 214. Hradba s Matyášovou branou byla roku 1702 zazděná, sloužila k nočním výpadům proti nepříteli a připomíná historické poslání města.

Středověké Hradiště se vlivem přízně králů a významné polohy udrželo jako královské město a stalo se středem celého kraje. Již od svého počátku patřilo mezi významná města Moravy. Město tvořilo i samo o sobě silnou hospodářskou jednotku svým vlastním majetkem. Bohatlo finančně i umělecky. Do města se stěhovali bohatí cizinci, hlavně Italové. A proto má město tolik kulturních památek, vynikající historickou a uměleckou hodnotu.

V husitských dobách se protihusitskými baštami stala královská města. Mezi nimi hrálo od počátku významnou roli Hradiště, do něhož utíkali nepřátelé husitství z okolí. Nejsou přímé zprávy o útoku husitů na Hradiště, ale k pokusům jistě došlo. S husitským a pohusitským obdobím je spojen počátek velkostatku města, který se vytvářel a plně dotvořil až po skončení česko-uherských válek a v roce 1486 se upevnil právem města zapisovat získané vsi do zemských desek.

Velmi příznivá byla pro město doba vlády Jiřího z Poděbrad. Nový král totiž nebyl na Moravě přijat jednoznačně. Zástupci slíbili Jiřímu věrnost 5. července 1458. Král za to Hradišti udělil řadu privilegií a výsad. Za vlády Jiřího z Poděbrad získalo Hradiště klášterní Staré Město.

Do rozvoje města neblaze zasáhla třicetiletá válka a požáry. Tyto katastrofy ničily původní ráz města. Roku 1667 ze 120 domů bylo 32 pustých. Přirozený vývoj obyvatelstva byl regulován nemocemi, hlavně morem. Roku 1669 mělo Uherské Hradiště asi 1500 obyvatel, roku 1680 zemřelo morem na 300 lidí, roku 1715 jich bylo 200. Měšťanské domy byly původně dřevěné a teprve později nahrazeny kamennými. Přes zničení původního gotického města požáry se dochovalo dodnes několik památek z gotického období. Jde o skupinu domů č. 44, 45 a 46 na dnešním Mariánském náměstí. Vedle gotických budov stálo ve městě několik renesančních domů. Lze tak usuzovat podle půlkruhově zaklenutých podloubí. Jedinou skutečně prokázanou dochovanou stavbou je dům č. 155 na dnešním Masarykově náměstí zvaný Slunce (dříve U slunce). Od roku 1629 do poloviny 18. století náležel velehradskému klášteru. Svědkem pohnuté minulosti je kaple sv. Šebestiána na Palackého náměstí (pojmenováno podle historika Františka Palackého r. 1898), Mariánský sloup na Mariánském náměstí a Boží muka v Rybárnách (část Uherského Hradiště; v 18. století se zde, na pravém břehu Moravy, začali usazovat rybáři).

Kaple sv. Šebestiána podle umístěného latinského chronogramu byla postavena posádkou místní pevnosti roku 1715 a vysvěcena 18. srpna 1716.

Mariánský sloup, zvaný lidově Rozárka, postaven z cetechovického mramoru, vytvořil v letech 1718 až 1721 sochař Antonín Riga. Je to příkladná ukázka barokního díla. Ve spodní části je ležící socha sv. Rosalie (odtud i odvozen lidový název Rozárka).

Trojboká Boží muka v Rybárnách pochází z roku 1723. Tato památka baroka stála u tzv. dlouhého dřevěného mostu z Uherského Hradiště do Starého Města jako symbol vyznačující rozcestí.

Město bylo obeháno hradbami, které byly v jednotlivých staletích neustále zpevnovány, takže svou fortifikací odolaly četným náporům a obléhání. Hradby dosahovaly výše čtyř metrů. Do města se ve středověku vcházelo dvěma branami, vedle nichž existovala ještě vedlejší branka v Královské ulici blízko dnešního nádraží. Do dnešních dob se dochovala pouze třetí brána, dříve zvaná Zadní, Shořelá (po požáru r. 1609) a někdy taky Královská (projel jí do města král Matyáš), dnes je známa pod jménem Matyášova brána. Nebyla to brána ve vlastním slova smyslu, ale jenom výpadní branka. V archivních materiálech se brány poprvé uvádějí v r. 1362 v souvislosti s vybíráním mýta a mostného.

V místech dnešního Palackého náměstí stála Kunovská brána, která byla zbudována z kamene a ze dřeva. Proti Staroměstskému kostelíku stála Staroměstská brána. Za touto brankou byla hranatá „Červená věž“ - dnes budova galerie, která při výbuchu prachu v roce 1695 vyhořela. Vedle těchto hranatých věží byly ve zdi ještě kulaté věže, z nichž vynikala u františkánského kostela věž s cimbuřím.

V hradbách se rozprostíralo poměrně malé město. Město se rozprostíralo až do zboření hradeb počátkem 19. století od Kunovické brány Hradební ulicí, jejíž městskou stranu tvořila zadní část gruntu z Josefské ulice a vnější stranu zeď hradební. Dále hradební čára vedla těsně kolem areálu někdejší jezuitské koleje (dnešní Reduty a ekonomické školy), její zahrady šikmo přes Královskou ulici (dnes Nádražní) do dnešní ulice Leoše Janáčka, odtud kolem zadní části dnešního Masarykova náměstí, na vnější straně tehdejší Hrnčířské ulice (původně masné krámy, dnes ulice Jindřicha Průchy), kolem starého „Zeughausu“ - zbrojnice (dnešní městská galerie)

k Staroměstské bráně (poblíž dnešní Vodní ulice) a na konci Vodní ulice podél chudobince, kláštera, synagogy a dále ulicí Velehradskou (v 18. stol. Horní šance), jejíž vnitřní zeď je celá postavena na podkladu staré hradební zdi.

Roku 1741 bylo Hradiště dobyto Prusy. Pevnost již nevyhovovala změněným formám válečnictví, a proto byla roku 1782 zrušena.

Mládež získávala vzdělání v městské škole, která ve druhé polovině 17. stol. prožívala krizi a přestala být na výši. Do roku 1776 byla umístěna v dnešní Poštovní ulici, která se lidově nazývala ulicí škol, protože tam byla v provozu jak chlapecká, tak i dívčí škola. V jejím čele stál kantor se dvěma pomocníky. Kantor dostával od jednotlivých žáků vždy v sobotu jednu libru masa.

Od pol. 17. stol. do 70. let 18. stol. (1773) město hostilo školu vyššího typu, kterou založili jezuité. Škola byla určena pro šíření katolické ideologie jak ve městě, tak i v okolí. Jezuitské gymnázium mělo podle tehdejších forem šest tříd; první, nejnižší třída se nazývala parva (rudimenta), pak následovaly gramatické třídy: nejnižší nebo principia, střední nebo grammatica, nejvyšší nebo syntaxe. Pátá třída se nazývala poetica a nejvyšší - šestá - rhetorica. Již podle názvů je patrné, že třídy své názvy odvozovaly od hlavních vyučovacích předmětů. Zejména o poslední třídu - rétoriku se starali profesori s vysokou odbornou úrovní a dlouholetou praxí. Poněvadž gymnázium nemělo doposud svou vlastní budovu, probíhala výuka v tzv. Kurcbergrovském domě.³⁴ Hradištské gymnázium patřilo k ústavům střední velikosti; roce 1645 ho navštěvovalo 300 studentů, v r. 1663 jich bylo 218, v r. 1671 - 141, v roce 1695 - 155, v roce 1702 - 183, v r. 1710 - 148, v roce 1720 - 137, v roce 1730 - 127, v roce 1740 - 14, v roce 1750 - 127, v r. 1760 - 134 a v roce 1770 gymnázium navštěvovalo 105 studentů. Příliv studentů závisel na velikosti gymnazijních budov. Nutnost vybudování vlastních

³⁴ Budova dnešní České spořitelny.

kolejních budov však způsobila, že provizorní umístění v Kurcbergrovském domě trvalo více než padesát let. S budováním nové stavby se počalo teprve v roce 1700. Špatný terén a bažinatý podklad však způsobil, že se v r. 1724 přikročilo ke stavbě budovy na vhodnějším místě. Základy byly položeny na pravé straně kostela v místě dnešní Reduty na Masarykově nám.

Na rozvoji výuky se v nemalé míře podílelo i školní divadlo. Každá z jezuitských kolejí měla ukázat svou původnost. Hrála se zejména dramata. Oblíbené byly hry s realistickými náměty. Častá byla i alegorická dramata. V hrách vystupovali téměř všichni žáci gymnázia. A v jaké řeči se hrávalo? Ratio studiorum nařizuje, aby hra i mezihry byly v jazyce latinském. Je však zajímavé, že právě v Uherském Hradišti se snažili jezuité vypěstovat útvar divadelních her velmi samostatně, v českém duchu a českém jazyce. Vedle latinských her byly uváděny i hry v české („moravské“) řeči, a když byly texty latinské, alespoň tištěné programy (periochy) obsahovaly českého průvodce dějem a české vysvětlivky. Byla to zvláště dramata o mučednici Viktorii, která se hrála především v lidovém jazyce. Velkému zájmu se v Uherském Hradišti těšily i hry o českých patronech. Již ke konci září r. 1649 bylo uvedeno představení Život knížete Václava. Vždy se jednalo o původní hry napsané v koleji, nebo převzaté odjinud, opět v českém jazyce.

Při zrušení jezuitské koleje v roce 1773 se dlouho protahovalo jednání o ponechání gymnázia ve městě. Jako náhrada za ztrátu jezuitského gymnázia byla ve městě v r. 1776 zřízena hlavní škola, jako ve všech krajských městech, která byla umístěna v jezuitském gymnáziu. Gymnázium v dnešní podobě bylo založeno r. 1884 na dnešní Velehradské třídě jako první česká střední škola na Moravském Slovácku.

Obširnější pozornost gymnáziu a divadlu jsem věnovala zejména proto, abych ukázala, že Hradiště v 17. stol. bylo předním

kulturním centrem celého regionu. Někteří profesoři gymnázia vynikli svým literárním a kulturním věhlasem a jsou dodnes představiteli barokní literatury u nás. K předním postavám patřil Felix Kandinský (1613 - 1675 v Uherském Hradišti), známý svými překlady do češtiny. Informace jsem čerpala z knihy Uherské Hradiště - dějiny města (Čoupek, J., Hosák, L., a kol., nakl. Blok Brno, 1981).

Vlivem skutečnosti, že město bylo vlastně ostrovem, nemohlo se rozrůstat a zachovávalo stejnou rozlohu až do konce 19. století. Například počet domů zůstával v celku ve stejné výši až do počátku 20. století. Jedna z nejstarších zpráv o počtu domů v Uherském Hradišti z roku 1604 udává 181. Počet domů se válkami i požáry neustále měnil, zejména během 17. století se zničilo mnoho domů, takže počet domů se snížil a dosáhl opět počtu 181.

2. Uliční názvosloví v Uherském Hradišti**

Město **Uherské Hradiště** - Původně Nový Velehrad 1258, Hradiště 14. století, Uherské Hradiště (německy Ungarisch Hradisch) od r. 1567. Pro koncipované sloučení obcí v roce 1919 a v době okupace byl užíván název Velké Hradiště. Po roce 1945 byl učiněn pokus o změnu názvu na Slovácké Hradiště.

Části města - Původní obvod města byl vymezen městskými hradbami na ostrově v řece Moravě. Po zrušení pevnosti roku 1782 byla zahájena drobná výstavba za hradbami.

Rybárny - původně osada rybářů; počátkem 18. století se začali rybáři usazovat na pravém břehu řeky Moravy, kde vznikla městská čtvrť s vlastním číslováním domů.

Jarošov - Svůj název odvozuje od jména Jaroslav, poprvé se objevuje v roce 1228, a to v různých obměnách. Částečně ve

zkomoleném tvaru Jaroschowe (1228), Gerossowe (1265), Jerischow (1327), u Jarossowa (1457), Jarossow (1670), Jaroschow (1720). Ve jménu Jaroslav znamená kořen slova jar silný, pevný.

Mařatice - Odvozují svůj název od Mařaty + ice. Poprvé se Mařatice připomínají v roce 1220 s označením Maratiz. Dále r. 1228 Maraticz, r. 1250 Maratici. Název obce se ve stejném znění objevuje i v dalších stoletích.

Míkovice - Poprvé se jméno Minogwicz objevuje v roce 1258. V r. 1368 též jako Horní Měnikovice. Název se odvozuje od osobního jména Miňoj.

Sady - V době Velkomoravské říše zde stávalo sakrální hradiště v trati Špitálky a rovněž zde bylo nalezeno pohřebiště družiníků v trati Horní Kotvice. Počátkem historické doby zde stály Dolní Popovice (1301). Na katastru této zaniklé obce vznikly jedny z dvojích Vések (1401), německy Dörfl, název je deminutivum k Dorf - ves. Později byl schválen název Sady podle místní tratě.

Vésky - Původně na jejich místě stály Dolní Měnikovice (1368), které zanikly ve 14. století. Roku 1401 se tu objevují nově založené Vésky. Na přelomu 17. a 18. století je doložena společná správa s obcí Míkovice.

Staré Město - Nejstarší lokalitou na území dnešního města Uherské Hradiště je Staré Město. Původně se nazývalo Velehrad (Veligrad) v listině z roku 1131. Stejně tak ještě i v roce 1202. Převážná většina historiků a filologů se kloní k výkladu, že Veligrad vznikl jako složenina veli + grad, čili velké hradiště nebo velký hrad. Tomu navíc přispívala i skutečnost, že se hlavní hrady jednotlivých slovanských kmenů

nazývaly Velehrady či Bělehrady. Tak je možno vyslovit domněnku, že tato lokalita, doložená až v 1. pol. 12. stol., se mohla takto nazývat i o 250 let dříve vzhledem k setrvačnosti názvů. Naopak z řad odpůrců jakékoli existence Velehradu ve velkomoravském období vzešel názor, že jeho zakladatelem byl jakýsi smyšlený velmož Vel a že je nutno vykládat název jako Vel + j + grad, čili Velovo hradiště, kde se rozkládalo menší břetislavovské pohraniční hradiště záhy po dobytí Moravy Přemyslovci. Tento názor poprvé publikoval B. Horák v publikaci Ke sporu o Velehrad (str. 171-173), odkud jsem i předešlé informace čerpala a citovala. Jeho názoru se chytil a prosazoval jej zejména I. L. Červinka, který později svůj názor rozvedl v tom, že Velehrad byl založen v době Břetislavově jako menší pevnost na pravém břehu řeky Moravy snad na zesílení opevněného Hradiště s kaplí sv. Jiří. Odvozoval z toho, že v České republice je názvů Velehrad více a žádný neměl opevnění většího rozsahu a jméno není v 9. století známo. Na Velehradě - Starém Městě byl v roce 1131 nepochybně hrad. Jeho areál byl postupně zastavován osadou s kostelem a mlýnem.

O Velehradu - Starém Městě pak prameny ve 12. století mlčí. Je však pravděpodobné, že již ve 12. století byl střediskem řemesla a obchodu a že šlo o důležitou lokalitu. V roce 1220 se nazývá trhovou vsí - Welihrad civitas primo, modo burgus, Velehradem se nazývalo ještě v roce 1315. Název Staré Město, německy Altstadt, byl využíván od roku 1321.³⁵ Název nebyl však ustálen a i v 15. století se nazývá různě: Staré Město Hradiště, Staré Město, město Staré Hradiště, Staré Hradiště. Např. w Starem Hradisczi (1433), z Starého Miasta za Hradissczem (1513), v Starem Mestě (1617), Altstadt Hradisch (1718), Altstadt (1720), Altastadt, Staré Město (1846).³⁶ Během 16. století se ustálil název Staré Město (i když název Staré

³⁵ Čoupek, J., Seznam ulic města Uherského Hradiště. Uh. Hradiště: 1984.

³⁶ Čoupek, J., Hosák, L. a kol., Uherské Hradiště – dějiny města. Brno: 1981.

Město Hradiště se znovu objevuje i v 17. století, německy Altstadt.

2.1. Významné historické a kulturní budovy založeny ve sledovaném období

Radnice

Siluetu středověkého města Uherského Hradiště obohacovala budova radnice. Je přední kulturní památkou města. Byla vybudována v druhé polovině 15. století, kdy měla nahradit dosavadní starší nedostačující budovu. Radniční věž je postavena v gotickém stylu. Věž padla ve své nejvyšší části za oběť požáru v roce 1681.

Důkladný popis radnice se zachoval v urbáři z roku 1678, tzn. před požárem: „V Prostřední ulici rathaus a při něm vysoká věž, na ní hodiny, po kterých trubači vytrubují. V témž rathauzi ode dvora světnice radní, kde konsilium bejvá...“.³⁷ Radnice svými bočními místnostmi a budovami sloužila za obecní skladiště: „V síni v témž rathauzi nachází se městské knihy, kterýchž se 13 nachází...“³⁸

Vedle radnice stával solní úřad, který byl nejen skladištěm soli, ale i místem, kde se sůl prodávala a rozdělovala po celém kraji. V této ulici byl i starý „šenkhaus“, který byl středem městské zábavy.

Františkánský kostel a klášter

Františkánský kostel byl postaven roku 1490 biskupem Janem Filipcem. Má se za to, že jde o první renesanční stavbu na Moravě.

Klášter pochází z počátku 16. století. Začátkem 17. století se usadili v budově františkáni a od té doby jim klášter náležel. Františkáni byli řádem žebravým. Údělem těchto mnichů byla dobrovolná chudoba a služba chudým. Dosavadní stavba vzala za

³⁷ Fišer, B., Topografie královského města Uherské Hradiště. Uherské Hradiště: 1921.

³⁸ Fišer, B., Topografie královského města Uherské Hradiště. Uherské Hradiště: 1921.

své požárem roku 1643, který zachvátil 22 měšťanských domů a zničil klášter i špitál. Zkázou ještě dovršila vichřice v roce 1647, která srazila klášterní věž a štít nad křížem. Dnešní klášterní budova je stavba z konce 18. století.

Špitál

Charitativní činnost ve městě vykonávaly městské špitály, útulky pro chudé. Již listina z roku 1362 se zmiňuje o špitálu. Tento starobinec či chudobinec stál v blízkosti dnešní kaple sv. Alžběty ve Vodní ulici, za městskými hradbami, ale mezi městskými opevněními. Ve 14. století nacházíme totiž v každém z našich měst špitální kostelík zasvěcen vždy sv. Alžbětě, uherské princezně 13. století, která žila v chudobě a odřikání. Tento kostelík leží vždy u městské brány, pokud možno dále od středu města na jeho samém obvodu, protože chudina nedodávala městu lesk a v jeho řadách se často vyskytovaly nemoci.

Kostel sv. Františka

Farní kostel sv. Františka a koleje na hlavním (Masarykově) náměstí byl vystavěn jezuitou roku 1670-1685, stavba koleje byla dokončena roku 1658. Stavba dominuje celému Masarykovu náměstí a tvoří celou jednu jeho stranu. Jako divadlo si jezuité roku 1721 vystavěli Redutu. Stejně tak měli i svou lékárnu dosud zvanou U Zlaté koruny.

Kaple sv. Alžběty

Jednou z nejstarších budov, kterou zanechalo 14. století ve městě, byla kaple sv. Alžběty při někdejším městském špitále. Byla založena, stejně jako budova špitálu, v roce 1362³⁹. Při ní byl zbudován hřbitov pro zemřelé obyvatele chudobince. Kaple byla sice v 18. stol. přestavěna, avšak dodnes si dochovala gotický presbytář.

³⁹ V předvečer svátku sv. Kateřiny (24. listopadu).

Mosty

Poněvadž město leželo na ostrově, bylo zapotřebí mnoha mostů; jimi bylo nutno udržovat spojení s ostatním regionem, zvláště když si uvědomíme, že město se rozprostíralo na významné silnici spojující Prahu a Uhry.

Celkem město udržovalo 15 dřevěných mostů. Nejdůležitějším z nich byl most přes hlavní tok řeky Moravy, vedený od vnější Staroměstské brány z levého břehu na pravý. Jeho střední část byla zdvihací, aby se mohlo zabránit přechodu. Od jeho konce na pravém břehu veden tzv. „dlouhý most“, dřevěný, přes lučné bažiny a rybníky ke Starému Městu.

2.1.1. Důležitá data ve vývoji města ve sledovaném období

15. října 1257 zakládací listina vydaná českým králem Přemyslem Otakarem II., město v ní ještě nebylo pojmenováno

1258 město je nazváno Novým Velehradem

1294 poprvé je užit název Hradiště

1296 zahájení stavby první budovy Staré radnice v dnešní Prostřední ulici (Česká - při Kunovském nám. 14. stol.; od 1432 Prostřední)

1362 postavena kaple sv. Alžběty v dnešní Vodní ulici (ulice k Staroměstské bráně 1750 - 1790)

1481 udělení nového městského znaku králem Matyášem Korvínem

1491 založení Františkánského kláštera

1587 poprvé pojmenováno Hradiště Uherským

1681 vypukl požár, který zničil větší část města

1686 vysvěcen kostel sv. Františka Xaverského

1721 dokončení morového sloupu na dnešním Mariánském nám. (Staroměstské nám. - forum Antiquum 14. stol., Horní 1603, nám. Přední 1681, Dolní 1691 - 1707, Mariánské nám. od r. 1721)

3. Zaniklá prostranství a ulice***

Českého - pojmenovaná podle Jana Českého, královského rychtáře města, který daroval městskému špitálu dvůr ve Starém Městě.

Galuskova - dříve Skřivánčí pole (Lerchenfeldgasse) 1803, jako Galuskova pojmenovaná podle A. Galuska, autora německých dějin města z roku 1879.

Měchová - Klášterní 1663, Špitálská 1741, Měchová (Sachgasse) poč. 19. století.

U Besedy - projektovaná ulička u Měšťanské besedy.

U Potoka - zanikla v Mařaticích rozdělením mezi sousední ulice v roce 1976.

Za Humny - zanikla v Mařaticích rozdělením mezi sousední ulice v roce 1976.

Zadková - Soukenická poč. 18. století, Zadková 1746.

Zahradní - zanikla roku 1931.

Ztracená - vedle Rechly v 17. století, Ztracená ulička 1803.

Ve Starém Městě vzniklo v 17. století několik dvorů: Hamberk, Polešovický, Trubačka a Jezuitský. Město je rozděleno na dvě části; Dolní část s centry Náves a Dědina (jádro trhové vsi ze 13. století) a Horní část (část, kde stával kostelík sv. Klimenta).⁵¹

3.1. Název města Uherského Hradiště a přilehlého Starého Města

Uherské Hradiště

1258 apud Nouam Velgrad - Nový Velehrad (název se vyskytuje až ve druhé zakládací listině; v první listině nebylo jméno nově zakládaného města určeno); 1294 Hradiště (Hosák, 176); 1301 Radisch (Hosák, Šrámek 1970, 296); 1587 Uherské Hradiště - německy Ungarisch Hradisch (Ludvigova kronika 1587).

Staré Město

⁵¹ Čoupek, J., Seznam ulic města Uherského Hradiště. Uherské Hradiště: 1984.

1131 Veligrad - Velehrad (listina z roku 1131); 1321 Staré Město - německy Altstadt (Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (CDM) VI., 149); 15. století Staré Město Hradiště, město Staré Hradiště, Staré Město, Staré Hradiště (archiv města Uherského Hradiště); 16. století Staré Město.

3.1.1. Vlastní seznam ulic v Uherském Hradišti

„Jména ulic a náměstí pro dobu nejstarší nebylo možno zjistiti, neboť knihy městské postihují nejdále dobu konce století XVI. Starý archiv vyhořel a jiných pramenů není. I názvy ulic, pokud jsem je našel, v století XVI. a XVII. jsou neurčité a jen pro hlavní a pro náměstí bezpečné a ustálené tak, že se vlastně zachovaly až na naše časy. Tak ulice Královská, Prostřední, Hrnčířská, Kunovská, jsou stále a prastaré. Jiné názvy ulic odvozovány od místních poměrů nebo případně charakterisovány. Tak najdeme „uličku běžící kol hradeb městských“, „ulici od Kunovské brány, k Staroměstské bráně jdoucí, uličku ke gruntu p. N. N., uličku k mlejnu, ke hradbám, nad Rechlou (otevřený kanál středem města), smradlavou, splávkovou atd.“⁵²

Františkánská ulice (v ulici stál Františkánský klášter)

Od starodávna nesla název Židovská, protože dokud směli v Hradišti bydlet židé, měli zde své ghetto. Teprve r. 1514 je král Vladislav vyhostil, ale název se stále udržel. Je to vlastně nejstarší zjištěný název hradištských ulic. Teprve r. 1762 se pro její konečnou část u kláštera objevuje označení Františkánská. Časem se název ustálil pro celou ulici.

Havlíčková ulice (Karel Havlíček Borovský, básník)

Ulička od Kunovské brány 16. - 18. stol. (Název je odvozen od brány, kterou ulička končila. Jméno ulice bylo staré jako

⁵² Fišer, B., Topografie královského města Uherského Hradiště. Uh. Hradiště: 1921.

brána sama a lze jej považovat za jedno z nejstarších.), Josefská (podle císaře Josefa II.) 1771 - 1922.

Hradební ulice

Od počátku 17. století byla pojmenována „uličkou kol hradeb městských“ a její vnější stranu tvořila stará městská zeď. Když byla r. 1782 zbořena, ulice se lidově nazývala „na šancoch“ stejně jako jí protilehlá Velehradská ulice. R. 1803 se jmenuje Dlouhá, ale lidový název trvá a rozlišuje obě ulice. Hradební se jmenuje „dolní šance“ a Velehradská „horní“.

Jana Lucemburského (Jan Lucemburský, český král)

Vedle bývalého vojenského skladiště vedla ulička zvaná „k Červené věži“, a to ještě roku 1684. Když tato byla zapálena a rozmetána prachem, okolní malé domky a grunty byly zakoupeny erarem na stavbu „zeughausu“ a ulička jimi byla zastavěna. Sousední dům byl ale později zbořen a otevřela se tu o něco dále nová ulice roku 1890 nazvána Jánskou, správně Janovou, na počest krále Jana Lucemburského, který město bohatě obdařil různými výsadami.

Jindřicha Průchy (J. Průcha, malíř, rodák z Uherského Hradiště)

Přední část Hrnčířské ulice při Mariánském náměstí byla v pol. 18. století zvaná „u kamenného mostka“. Bývaly tady masné krámy a řeznické jatky a sídlo jejich cechu. Proto se kolem r. 1625 nazývala ulicí „jatkovou, u jatek neb u masných krámů“ nebo „hned za jatkama“. Od roku 1706 to vše mizí a ulice je důsledně nazývána Hrnčířskou do r. 1890, kdy k počtě zdejšího rodáka, moravského politika a později ministra Pražáka pojmenována ulicí Pražákovou.

I touto ulicí býval veden otevřený kanál, který byl přikryt teprve r. 1878 a ulice byla zvýšena. Z této ulice se rozbíhala řada uliček, z nichž některé končily v maloměstských gruntech, jiné dosahovaly až k městské zdi. Z těch se vyvinuly nynější spojovací uličky, které však zanikly.

Jiřika z Poděbrad (Jiří z Poděbrad, král český)

Spojovací ulička byla již ve velmi starých dobách, poč. 16. stol., ale i před ním, pojmenována „uličkou k lázni“, protože na jejím konci při Františkánské ulici bývala městská lázeň. Od r. 1616 - 1698 byla nazývána prostě „uličkou“. Kolem r. 1752 německy označena „kleine Gasse“. Později (r. 1803) ještě z nejasných důvodů pojmenována ulicí Cukrovou a tento název jí zůstal až do r. 1890, kdy byla na paměť slavných dob přejmenována na Poděbradskou.

Krátká ulice

„ulička ke zdi městské“ 16. až 17. stol., Ulička při okrouhlej věži 1711.

Mlýnská ulice (stával zde horní mlýn)

Touto uličkou protékala strouha od řeky Moravy pod městskými hradbami napříč ulicí Židovskou (nyní Mlýnskou), napříč ulicí radniční pod domy zase na Zelný trh a nynější ulicí Na Splávku hradbami ven do hradebního příkopu. Byl to otevřený městský smrdutý kanál jmenovaný Rechlou. Odtud byly nynější ulice Mlýnská a Na Splávku označovány „nad Rechlou“. Tento název je rovněž jeden z nejstarších, ještě z dob trvání židovského města, tedy před r. 1500. Po zasypání kanálu, někdy koncem 18. století, zvána prostě uličkou.

Nádražní ulice

Královská 16. - 17. stol. (toto označení je prastaré a je vzpomínkou na nejslavnější dobu dějin města. V době, kdy papež zval celý katolický svět do boje proti Jiřímu z Poděbrad jako proti zatvrzelému kacíři, vykonavatelem papežské klatby se stal bývalý zeť Jiřího král Matyáš Korvín. Hradiště ale zůstalo, i přes klatbu, kterou bylo sužováno, Jiřímu věrné. Po 10 let Matyáš město obléhal, to se mu však statečně bránilo a zůstalo věrné i následujícími králi Jiřímu Jagelonskému. Ten však r. 1479 vydal Matyášovi Moravu, tudíž se i Hradiště vzdalo. Král cítil vůči občanům úctu za věrnost a statečnost a zvelebil jim městský erb. Dokonce prý i město navštívil a vjel

do něj bránou, která byla poté nazývána Královskou a po ní i ulice vedoucí k náměstí. Po několikerém přejmenování se r. 1890 při novém označování začal znovu název Královská ulice užívat. Později přejmenována na dnešní podobu.), Jezuitská (nebo „za jezuitama“) 1751 - 1755

nám. Mariánské

Staroměstské nám. (forum Antiquum) 14. stol., nám. Horní 1603, nám. Přední 1681, nám. Dolní (nebo rynek) 1691 - 1707, Mariánské nám. od r. 1721 (s přestávkou mezi lety 1945 - 1989, kdy neslo název nám. Rudé armády)

nám. Masarykovo (T. G. Masaryk, prezident ČSR)

Kunovské nám. (forum Chunitz) 14. stol., nám. Dolní 1619, nám. Horní 1629 až 18. stol., nám. Velké konec 18. stol.

Na Splávku (viz Zelný trh)

Přikrytím kanálu z bývalé „uličky nad Rechlou“ (v 17. stol.) nebo později Smradlavé vznikla dost široká ulice, která byla podle bývalého splávku nazvána Splávkovou ulicí, později přejmenována na ulici Na Splávku.

Otakarova ulice (Přemysl Otakar II., král český, zakladatel města)

Celá dnešní ulice od rohu Mariánského nám. a Vodní ulice se v nejstarších zprávách nazývá ulicí Hrnčířskou. To je jediné hradištské označení podle řemesla, což bylo ve středověku obvyklé. Název však není trvalý a části ulice byly časem zvány jinak. Po vystavění státní vojenské zbrojnice se nazývala „ulicí zbrojnou“. Od r. 1784 - 1803, a také v r. 1826, se objevuje německé označení Magazinsgasse. Později podle staré pošty přezvána na ulici Poštovní a r. 1890 na počest zakladatele města krále Přemysla Otakara II. přezvána na ulici Otakarovu.

Z této ulice odbočovala mezi domy č. 105 a 106 poč. 19. století ulička, pro kterou platí asi označení pamětního spisu z roku 1803 „Lerchenfeldgasse“. Ta zmizela. Stejně byla

zastavena malá ulička z Otakarovy ulice napravo k městské zdi před samotným vojenským skladem.

Poslední část ulice od vojenského skladiště k dnešní ulici Jindřicha Průchy nazývána počátkem 18. stol. ulicí Soukenickou a od r. 1746 „zadkovou“. Tato splynula s ulicí Hrnčířskou v ulici Jindřicha Průchy.

Poštovní ulice

Nejstarší nalezený náleze ze 17. století hovoří o názvu „ulička škol městských“, protože její pravou stranu zabíraly městské školy, které tam byly do r. 1781. Druhou stranu ulice zabíral měšťanský dům s pivovarem a sladovnou, od toho byla přejmenována na ulici Pivovarskou (r. 1803).

Prostřední ulice

Česká (při Kunovském nám.) 14. stol., Prostřední od r. 1432 (s přestávkou mezi lety 1890 až 1940, kdy nesla názvy Radniční, Švehlova; poté opět s přestávkou mezi lety 1945 - 1961, kdy byla pojmenována Stalingradská)

Protzkarova ulice

Spojuje dolní konec obou hlavních náměstí. Koncem 17. století se nazývala ulicí Jesuitskou (1681). Později byla podle malých kasáren zvana ulicí Vojenskou (Soldatengasse), a to již od roku 1786. Tak se nazývala až do r. 1890, kdy k počtě dlouholetého, nejprve německého, později kompromisního a nakonec českého purkmistra Jana Protzkara byla přezvána na Protzkarovu.

Růžová ulice

Původně to byla ulička ústící při městské zdi a spojující „ulici kol městských hradeb běžící“ s náměstím. Významnější se stala vystavěním jesuitské koleje, která v této městské části měla gymnázium. Od toho se dostalo uličce názvu „ulička škol jezovitských“ nebo „ul. kol jezovitů“ - 1675. Později lidově přezvána na „uličku škol latinských“ - 1714. Později (r. 1803) přejmenována na ulici Studentskou. Zbořením hradeb se tu otevřel východ do zahrad a sadů, vzniklých v okolí bývalých

hradebních valů, a ulici se dostalo názvu Růžová. Zda pro blízké sady či jen ironicky, není známo.

Sloupského (Jan Cigan, řečený Slubský, velitel posádky, která hájila město v letech 1473 až 1474 proti Matyáši Korvínovi)
Původně ulička stejného rozsahu s nynější, ale kratší a končící u městské zdi, resp. u „prachové kulaté věže“. Odtud pocházel název „ulička prachová“ nebo „k prachovej věži“ (1714 - 1737). Na jejím rohu měl grunt měšťan Dudek a vojáci posměšně zvali uličku „Widhopsgasse“. Toto jméno se vyskytuje ještě v pamětním spise r. 1803, a potom až do r. 1890, kdy je pojmenována ulicí Sloupského, na počest velitele královské posádky Jana Cigana řečeného Slubský, který spolu s měšťany v letech 1473 - 1474 hrdinsky hájil město proti králi Matyáši uherskému.

Třída maršála Malinovského (R. J. Malinovskij, velitel II. ukrajinského frontu, osvoboditel jižní Moravy)
Komerční cesta 18. století

U Polikliniky (součást Masarykova nám.)
„ulička podle domu Velehradského“ 16. stol., Slunce 17. stol. (jmenoval se tak právě velehradský nebo taky opatovský dům), Solní (byl zde sklad soli) 1750 - 1890

Velehradská třída

Viz Hradební ulice

Vodní ulice

Nejstarší označení z r. 1606 bylo „ulice k bráně staroměstské jdouce“. To se udrželo, ovšem v různých lidových obměnách jako „ulice proti staroměstské bráně“ aj., až do r. 1750, kdy se objevuje důsledně ulice Staroměstská. Tento název byl r. 1790 změněn na Vodní. A tento zůstal dodnes.

Výpádová (součást dnešní ulice Na Splávku)

„ulička k mlejnu“ 1637, „ulička ke zdi městskej“ 1714 - 1725

Zelný trh (spojen s dnešní ulicí Na Splávku)

Toto menší prostranství bylo dříve o něco větší a bylo protnuto kanálem Rechlou, který nikoho příliš nelákal ke svým

„vonným“ břehům. Část ulice nad ním i s ulicí Splávkovou byly zvány „ulicí smradlavou“⁵³ (Geruchsgasse). Zасыпáním kanálu a úpravou vzniklo bezejmenné náměstíčko, které je od. r. 1890 zváno Zelný trh. Původně to byl nízký dolík, který byl za povodní celý zaplaven, takže se tu muselo dům od domu jezdit po člunech.

3.1.2. Vlastní seznam ulic ve Starém Městě

Altěře (z německého halten - držet, vydržet - původně zde byly nádrže na ryby)

starý název

Dvorek

starý místní název

Jezuitská ulice

Jezuitská od valů od 17. stol.

Luční čtvrt'

starý místní název

Na Hradbách

starý název

Nová čtvrt'

starý název

Obilní čtvrt'

Prčov - část (starý název), Písečnice - část (starý název)

Za Kostelíkem (při kostele sv. Víta)

starý název⁵⁴

Za Radnicí

Ulička za radnicí od 17. stol.

3.2. Části obce Starého Města

⁵³ Všechny ulice, jejichž název začíná uvozovkami, jsou jimi označeny proto, že název nebyl oficiální, ale pouze lidový, rozšířený mezi tehdejšími občany.

⁵⁴ U ulic s popisem *starý název* není zjištěn původ, ani žádné jiné informace.

Dolní část (od potoka Salašky po kostel sv. Michala) s centry Náves a Dědina (jádro trhové vsi ze 13. stol.).

Horní část (horní část, kde stával kostelík sv. Klimenta).

V 17. stol. několik dvorů - **Hamberk, Polešovický, Trubačka, Jezuitský apod.**

3.2.1. Zajímavosti o uherskohradištských ulicích

V blízkosti Kunovské brány se ulička označovala „ulička od Kunovské brány“; šlo asi o starý název, stejně jako o název brány, a lze jej pokládat za jeden z nejstarších názvů městských ulic. Na počtu návštěvy císaře Josefa II., kterého doprovázel generál Laudon 4. října 1771, byla přejmenována na bránu, ale i ulici Josefskou. Nyní Havlíčkova ulice.

Františkánská ulice se původně nazývala ulicí Židovskou, neboť židé po dobu svého pobytu ve městě tu měli své ghetto. Teprve v roce 1514 je král Vladislav vyhostil z města, ale ulice si nadále udržovala svůj název. Je to vlastně nejstarší zjištěný název hradištských ulic, vedle ulice české, uváděné již v pol. 14. stol. v kunovské části města.

4. Termíny urbanonymum, urbonymum a toponomastika****

Předmětem našeho zájmu jsou urbanonyma, specifická třída toponym - vlastních zeměpisných jmen, která pojmenovávají sídelní i nesídelní objekty. Nachází se tak na pomezí mezi vlastními jmény místními (MJ) a pomístními. Patří sem jména městských obvodů, čtvrtí, sídlišť, náměstí, ulic a jiných veřejných prostranství, ale i samot, skupin domů či jednotlivých objektů sídlištního charakteru - taková MJ jsou často převzata z anoikonymie.⁴⁰ Anoikonymum je vlastní jméno pomístní, dříve též mikrotoponymum - vlastní jméno

⁴⁰ Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J., Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, str. 491.

nesídlištní. Anoikonymy rozumíme všechna vlastní jména neživých objektů na planetě a všech člověkem vytvořených objektů neurčených k obývání.

Onomastika je nauka o vlastních jménech. Zabývá se jejich vznikem, tvořením, rozšířením a povahou. Má tři hlavní odvětví, a to antroponomastiku (nauka o jménech živých bytostí), chrématonomastiku (nauka o pojmenování věcí) a toponomastika (nauka o zeměpisných jménech).

Urbanonym se používá především v oficiální komunikaci, proto je nutné kompletní pojmenování ulic a zanesení do plánů měst a seznamů ulic. S ohledem na dějinný vývoj je však v oblasti urbanonym patrná určitá dynamika, která je dána vznikem nových veřejných prostranství a změnou názvů těch stávajících.

Pod pojmem uliční názvosloví jsou označeny názvy ulic, tříd, náměstí apod. Toto názvosloví tvoří část urbanonymie konkrétního města, v našem případě Uherského Hradiště.

Název ulice je souslovným pojmenováním a vzniká spojením druhového a vlastního jména, např. Masarykovo náměstí, Nádražní ulice apod. Jméno druhové má charakter obecného jména, apelativa. Proto se vždy píše s malým písmenem na začátku. Pokud stojí na začátku obecné jméno druhové, píše se rovněž s malým počátečním písmenem, např. ulice Boženy Němcové, totéž platí i o jménech, která se vyskytují v obvyklejším opačném pořadí, např. Hradební ulice, Mariánské náměstí. Jestliže název začíná předložkou, píše se počáteční písmeno velké jak u předložky, tak i u následujícího slova.

Toponymum je vlastní jméno zeměpisné, název neživého objektu fixovaného v krajině, který je kartograficky zakreslitelný do mapy. Jedná se např. o název světadílu, řeky, lidského sídla (sídliště) apod.

Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky, ani Šmilauerův Úvod do toponomastiky⁴¹ termín urbanonymum neznají.

⁴¹ Šmilauer, V., Úvod do toponomastiky. Praha: SPN, 1963.

Vladimír Šmilauer řadí jména náměstí, ulic, nábřeží apod. k hodonymům (označení pro jména cest).

4.1. Česká pomístní jména v diachronním pohledu a dějiny onomastiky

Současná česká anoikonymie je výsledkem tisíciletého vývoje pomístních jmen. Nejstarší anoikonyma se objevují roztroušeně v cizojazyčných písemnostech z 11. až 13. stol., nejčastěji v tehdejších administrativních listinách, kde sloužila jako jednoznačná pojmenování prodávaných či věnovaných objektů nebo orientačních bodů (campus qui dicitur Breznik). Výsledky domácího tvoření doplňovala zprvu jména přejatá (Vltava, Říp), poté výtvořiny cizích kolonistů (hora Mansberg) a pozdějších národnostních menšin. Naše pozornost se soustředí na jména domácí, tzn. česká nebo původně praslovanská, a na jejich vývojové proměny.

Za nejstarší historické období češtiny je považováno časové rozmezí mezi 11. a 13. stol. doložené nesouvislými písemnými památkami, jako jsou bohemika, glosy a přípisky, a na konci 13. stol. dvěma souvislými literárními texty, Píseň ostrovská a Kunhutina modlitba. I když je materiál z této doby neúplný, je jeho svědectví o tehdy používaných pojmenovacích motivech, postupech a slovotvorných prostředcích cenné, jelikož jiné nemáme.

Pomístní jména vyjadřující polohu pojmenovávaného objektu (vztahový model A, Šrámek, 1972) nebyla v té době ještě plně rozvinuta. Předložkové konstrukce se uplatňovaly jen nepatrně (Na vysokej, Na kačí gor'ě apod.) a není zcela vyloučeno, že některé z doložených předložkových útvarů představovaly jen umělé, příležitostné opisy napomáhající k identifikaci zaznamenávaných objektů (louky u kamene - louky U kamene?). Možnosti derivace naznačují rozmanité sporadické formanty (např. Pšovka - řeka nazvaná podle osady Pšova apod.).

Pomístní jména vyjadřující druh pojmenovávaného objektu, jeho části, popř. objektu v jeho bezprostřední blízkosti (VM B) jsou zastoupena v hojné míře. K jejich odvozování sloužily především deminutivní (zdrobnělé), popř. specifické formanty jako např. -iče (Skaliče), -ce (Brdce) apod., dále sufixy odvozující též obecná jména místní nebo hromadná, a to např. -išče (Hradišče), -ina (Trnina), -sko (Tursko) apod., poměrně časté byly plurálové podoby PJ z onymického hlediska neodvozených. Doložena jsou také PJ dvouslovná (Hájecká struha, Babie struha) a formace vzniklé toponymizací (Bor, Skála).

Četná pomístní jména charakterizující pojmenovávaný objekt na základě jeho různých vlastností (VM C) měla k dispozici bohatý repertoár formantů. Mezi nimi dominují sufixy, jež zároveň odvozovaly apelativní jména nositelů vlastností, dějová jména, relační adjektiva apod. Např. -o (Osěk), -a (Osěka), -ec (Býkovec), -ný (Slatinný) apod.

K vyjádření posesivity a jiného vztahu k sobě (VM D) sloužily formanty -ín (Těšín), -ka (Luboška), -ov (Malejov) apod.

Období 14. a 15. stol. přináší výrazné změny. Oproti předchozí etapě máme k dispozici bohatší anoikonymický materiál, protože PJ byla stále častěji využívána v úředních písemnostech, a to i českých. Anoikonyma se většinou tvořila podle vzoru starších PJ a apelativ se stejnou motivací. Vykazuje se rovněž velké množství dvouslovných jmen (Zadní hora, Kobylí pole).

V 16. a 17. stol. byla PJ nadále zapisována jen příležitostně, ale příležitostí k jejich záznamu přibývalo. Vedle administrativních listin a kronik se často objevovala v úředních knihách, např. urbářích.

Jak ukazují první soustavné soupisy PJ (tereziánský katastr 1774-5, josefský katastr 1785-9...), formuje se v 18. a 19. stol. novočeská anoikonymie. Soubory PJ z uvedených katastrů se totiž shodují s anoikonymii současnou, a jejich velká část

se dochovala dodnes. Při tvoření PJ se uplatňovaly PM, postupy a prostředky dříve užívané, dále formanty do té doby ojedinělé nebo vůbec nedoložené, např. -í (Číhání), ale nejnápadnějším rysem tohoto období je vysoký počet jmen předložkových a víceslovných (U buka, U kamenného kříže). Také jména metaforická a metonymická byla častější než dříve (Koblih). Plynulý vývoj byl ve 20. stol. přerušen jak odsunem Němců, tak osídlením bývalých německých oblastí českými osadníky. Německá anoikonyma byla zapomenuta a noví usedlíci si pro své potřeby vytvářeli nová PJ. V letech 1952-1957 bylo poválečné pomístní názvosloví revidováno. V oblastech s nepřetržitým českým osídlením se úprava týkala jejich hláskosloví, pravopisu, tvarosloví a slovtvorby. Naopak německá PJ byla nahrazována českými podle několika zásad:

- a) obnovení původního českého názvu (Bystřice - Wistritz - Bystřice),
- b) přeložením německého PJ do češtiny (Grosse Wiese - Velká louka),
- c) vytvořením českého PJ tzv. názvukem na německé jméno (Koppe - Kupa),
- d) vytvořením nového názvu bez vztahu k původnímu německému (Heiliger Berg - Stražiště).

Anoikonymie 20. stol. je shromážděna v Abecedním generálním katalogu PJ z území Čech, Moravy a Slezska pořízený pracovníky Ústavu pro jazyk český AV ČR v 60. až 80. letech tohoto stol. Dokládá, že v rámci VM A a zároveň v celé anoikonymii zaujímají nejvýznamnější místo předložková PJ vyjadřující polohu pomocí relačního objektu nazvaného nejčastěji toponymem (U Rácova) nebo apelativem (Pod lesem). Ze starobylých formantů se nejvíce uplatnily sufixy -ský/á/é a -ka. Na tvoření PJ pomocí VM B se podílely především formanty -ek, -ka, -ina, -isko apod. PJ vzniklé dle VM C jsou odvozena především formanty -ec, -ek, -ice apod. Vlastnost

pojmenovávaného objektu je častým vedlejším PM dvouslovných a víceslovných jmen. Při vyjadřování VM D hrály nejdůležitější roli sufixy -ov, -ka, -ova apod.

4.1.1. Pojmenovací motivy

Rudolf Šrámek uvádí, že pojmenovací akt má tři fáze. Tyto fáze se vzájemně doplňují. Předpokladem vzniku vlastního jména je potřeba pojmenovat objekt vlastním jménem ze společenských důvodů (**prenominační** mimojazyková rovina). Další fází je rovina **nominační** (jazyková), a to konkrétní vyjádření onymického znaku. Poslední fáze se nazývá **postnominační**, což znamená, že jméno se začíná užívat.

Rovina prenominační a nominační mají společný pojmenovací motiv a fáze nominační a postnominační je spojena začleněním do onymického kontextu.

Při tvoření toponyma je nejdůležitější vztah pojmenovatele a pojmenovávaného objektu. Tento vztah je vymezen těmito kategoriemi:

1) otázka **KDE? – kde bydlíme, odkud jsme přišli? (VM A)**

Místní jména vytvořená podle tohoto vztahového modelu se řadí k nejstarším oikonymům a jsou rozšířena na starých sídelních areálech. Pojmenovávali se pomocí nich původně obyvatelé, kteří se v místě usadili nebo jej založili.

Z akuzativu plurálu tohoto obyvatelského jména se následně stává nominativ jména místního. Při tomto způsobu tvoření se uplatňuje výhradně derivace a odvozuje se od apelativ označujících rostlinstvo, zvířectvo apod.

2) otázka **KDO,CO – kdo jsme, co tam je (bylo,bude)? (VM B)**

U tohoto vztahového modelu rozlišujeme dvě velké skupiny jmen. Jednak jsou to jména, která vyjadřují povolání, zaměstnání obyvatel, jednak jména, která označují jejich sociální vztah a

postavení.⁴² U vztahového modelu CO? dochází k tomu, že oikonyma pojmenovávají přímo to, co odpovídá pojmenovacímu motivu co tam je, bylo, bude. Tzn. podle vody, rostlinstva či zvířectva.

3) otázka **JAKÝ (Á, É), JACÍ, ZA JAKÝ OKOLNOSTÍ? (VM C)**

V případě kategorie JAKÝ, JAKÉ, JAKÁ vznikala místní jména na základě pojmenovacího motivu, který charakterizoval typickou vlastnost, která výborně rozlišovala funkci. Tím pádem odpovídala na otázku „jaké to tam je.“

Kromě adjektiv sem patří i jmenné tvary adjektiv. V drtivé většině mají tato adjektivní jména rod ženský (feminina), už méně se jedná o neutra, maskulina se u místních jmen nevyskytují, pouze u jmenných tvarů adjektiv.

Pokud se jedná o kategorii JACÍ (otázka „jací jsou tam obyvatelé?), tak oikonyma mají vyjádřit vlastnost zakladatelů či obyvatel místa. Jedná se zejména o přezdívková jména, která mají za úkol ironizovat pojmenovávané obyvatele.

U kategorie ZA JAKÝCH OKOLNOSTÍ se jedná o samostatnou skupinu jmen, jejichž pojmenování je spjato s událostí spojenou se založením místa či s okolnostmi vedoucími k založení.

4) otázka **ČÍ? (VM D)**

Jedná se o přivlastnění. „Čí je to majetek“? „Čí lidé tam jsou“?

Jednotlivé pojmenovací motivy lze kombinovat. Vztahové modely vyjadřující pojmenovací motivy jsou výsledkem společenské komunikace a jejich výběr je podmíněn vztahem k realitě. Zastupují obsahovou složku toponyma a vyjadřují tři sémantické roviny:

- 1) popis,
- 2) okolnosti,
- 3) přivlastnění.

⁴² Šrámek, R., Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita, 1999.

Konkrétním vyjádřením vztahového modelu je model slovotvorný, který určuje druh utvářenosti toponyma. Vztahový a slovotvorný model se realizuje vždy společně a společně tvoří toponymický model pojmenovací.

Jedním ze základních rozdílů mezi oikonymy a anoikonymy je počet slov, z nichž jsou jména utvářena. V oikonymii výrazně převládají jména přímá a jednoslovná. Naopak velkou část anoikonymie tvoří jména nepřímá a víceslovná.

Tuto skutečnost je nutno v modelové klasifikaci PJ vyjádřit i terminologicky. Na rozdíl od Šrámkova slovotvorného modelu zavádí J. Pleskalová termín strukturní model, protože víceslovná pojmenování jsou v apelativní slovotvorbě považována za neslovotvorné pojmenovací struktury.

Vzhledem k tomu, že PJ jsou dána objektu podle některého jejich nápadného znaku, a že i po zániku objektu může jeho název přetrvávat jako název objektu nově vzniklého na místě objektu původního, jsou anoikonyma pokládána za důležitý zdroj pro různé vědní obory.

Na základě pomístních jmen lze sledovat např. dřívější sídelní poměry (zaniklé osady a stavby), jejichž zjišťování vyžaduje mezioborovou spolupráci onomastiky, historie a archeologie. Onomastika upřesní, lokalizuje nebo doplní historicky doložené údaje.

Počátky onomastiky spadají do období národního obrození. Za zakladatele onomastického bádání je považován František Palacký. Ten považoval vlastní jména za důležitý historický pramen a jako první je hodnotil současně z hlediska jazykového i historického.

Teprve na poč. 20. stol. zásluhou Jana Gebauera přecházejí onomastická bádání postupně do rámce jazykovědy. Výrazně k tomu přispěl i Vilém Mathesius svojí studií O vědeckém studiu anglických jmen místních, ve které vyzdvihuje potřebu užívat při studiu vlastních jmen lingvistických metod.

Novou etapu v české toponomastice představuje slovník Antonína Profouse *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, I - IV*. Toto dílo se stalo materiálovým východiskem pro další studium vlastních jmen.

Nejvýznamnější osobností poválečného období se stal jazykovědec Vladimír Šmilauer, který je považován za zakladatele české moderní onomastiky. Na rozdíl od tehdejších koncepcí, které chápaly onomastiku jako slovotvorný a etymologický rozbor izolovaných proprií, zabýval se Šmilauer celými onymickými typy a soustavami řazenými časově a místně, a vedle lingvistiky zapojil do svého studia i další disciplíny, především historii a geografii. Položil základy české onomastické teorie, vytvořil klasifikaci toponym podle významových a slovotvorných kritérií, na základě tzv. malých typů vlastních jmen místních podal obraz osídlení Čech.

V 70. a 80. letech vychází slovník L. Hosáka a R. Šrámka *Místní jména na Moravě a ve Slezsku, I - 1970, II - 1980*.

O rozvoj onomastické teorie se zasloužil především Rudolf Šrámek. Vyšlo jeho souhrnné dílo *Úvod do obecné onomastiky*, 1999. Při studiu vlastních jmen uplatňuje principy funkčního strukturalismu, sleduje onymii jako celek a odhaluje systémové zákonitosti propriální sféry jazyka.

V oblasti toponymie, respektive anoikonymie, znamená mnoho jméno L. Olivová-Nezbedová. Vypracovala podrobnou metodiku pro určování zaniklých osad na podkladě pomístních jmen, zabývala se slovotvorbou pomístních jmen, jmény cest, věnovala se etymologicky zajímavým jménům apod.

Pomístními jmény na Moravě se zabývá J. Pleskalová ve své monografii *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, 1992. V ní podává celkový popis struktury anoikonym v této oblasti.

Na uliční názvy se zaměřil B. Dejmek ve své práci *Historie a současnost Hradce Králové ve jménech ulic*, 1993.

Velký význam pro českou onomastiku, zejména její teorii, mají práce slovenských badatelů V. Blanára (např. Špecifikum onomastiky, 1970) a M. Majtána (např. Štruktúrne typy slovenských chotárnych nazvou), protože česká onomastika se vyvíjela v těsném sepětí s onomastikou slovenskou.

V současné době definujeme onomastiku jako nauku o vzniku, systémovém uspořádání a společenském fungování vlastních jmen. Má propracované teoretické základy, bohatou materiálovou základnu, spolupracuje s dalšími vědeckými obory (historií, geografii, etnografií apod.). Při komplexním studiu vychází onomastika z jazykovědných poznatků (historická mluvnice češtiny apod.) i nejazykových disciplín (hl. historie), ale zároveň těmto vědám nabízí materiál pro jejich vlastní význam. Vlastní jména (onoma, propria) tvoří součást slovní zásoby každého jazyka. V něm zaujímají jiné postavení než jména obecná (apelativa). Odlišují se především jinou podstatou kategorie významu a jiným rozsahem a cílem fungování. Cílem propria je pojmenovat denotát (mimojazykový prvek označený jazykovým výrazem) jako jednotlivinu, identifikovat ji jako jeden prvek v rámci téže třídy denotátů, odlišit daný denotát od ostatních a lokalizovat jeho pozici v systému denotátů.

Vztah mezi propriem a pojmenovaným objektem (denotátem) naplňuje tzv. onymický obsah, který trvale spojuje s určitým propriem. Vlastní jméno tedy na rozdíl od apelativ (obecné podstatné jméno) neoznačuje druh (třídu) jevů či objektů jako celek, ale pojmenovává, a v komunikaci pak identifikuje daný objekt (denotát) jako individualizovanou jednotlivinu v rámci tohoto celku.⁴³

Vzhledem k tomu, že existuje vzájemný vztah mezi jedinečností vlastního jména a pojmenovaným denotátem (objektem), musí se onomastika zabývat nejen sférou jména, ale i sférou denotátů, na které jsou propria vázána. R. Šrámek vypracoval teorii onymických objektů (denotátů), které rozděluje na objekty

⁴³ Šrámek, R., Onomastická lexikografie, in : Manuál lexikografie, str. 159-160.

jednodenotátové (nezaměnitelné) a vícedenotátové (jedno proprium platí pro více druhově stejných objektů). V rámci vícedenotátových objektů rozlišuje hromadné objekty heterogenní (různorodé); např. vlastní jména obyvatel a homogenní (stejnorodé); např. některá chrémantonyma - vlastní jména lidských výtvorů, která nejsou pevně spjata s krajinou.⁴⁴ Většina proprií měla při svém vzniku lexikální význam, ale během svého fungování je často ztrácela.

Funkce proprií vyplývá z jejich postavení v jazykové a společenské komunikaci. Vlastní jméno pojmenováváný objekt individualizuje, lokalizuje a svým způsobem i charakterizuje pomocí jeho vlastností. Protože je vázáno trvale na jeden objekt, může se uplatnit jeho rozlišovací fce., která se stává z hlediska společenské komunikace nejdůležitější.

Mezi základní třídy vlastních jmen (VJ) patří i pomístní jména (PJ). Označují neosídlené objekty (proto anoikonyma), a to jak přírodní (vodní toky apod.), tak ty, které člověk přetvořil svou prací (pole, louky, cesty apod.). K nim bývají přiřazovány i názvy samot, osad a místních částí, které patří sice k objektům obydleným, ale mnohé z nich převzaly pro své označení původní PJ, nebo se staly po svém zániku východiskem pro vznik nového PJ.

PJ se realizují v konkrétní mluvě daného regionu. Primární je jejich podoba mluvená, sekundární pak psaná. Jsou typická pro osídlení vesnického typu. Obyvatelé obce si vytvořili vlastní názvosloví, tato jména jsou většinou známa jen jim, jsou součástí živého jazyka. To je jeden z důvodů, proč mají blíže k místnímu nářečí než ke spisovnému jazyku.

PJ vznikla z potřeby odlišit jednotlivé objekty od sebe tak, aby se člověk mohl lépe orientovat v krajině. PJ se vždy pevně váže na pojmenováváný objekt. Někdy však může tento objekt zaniknout a důsledkem toho PJ zanikne nebo přejde na objekt

⁴⁴ Šrámek, R., Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita, 1999.

nově vzniklý. Takové PJ bývá mnohdy jediným svědectvím o zaniklém objektu.

Ke vzniku nových PJ dochází nejen změnou objektu, ale i vlivem migrace obyvatel. Starousedlíky vystřídá nové obyvatelstvo, které buď původní PJ přejmou nebo si je přizpůsobí svým potřebám.

PJ žije v komunikaci většinou ve více podobách. Starousedlíci se pokoušejí zachovat nářeční podobu, zatímco mladší generace, která již dialektem nemluví, upravuje názvy odstraňováním jejich nářečních znaků, např. U rymnika x U Rybníka. Tyto polooficiální podoby se užívají na mapách, v obecních kronikách a zároveň slouží jako materiálové východisko pro standardizaci pomístních jmen.

PJ posuzujeme z hlediska:

- a) historického - PJ vzniká v určité době,
- b) geografického - PJ je pevně vázáno na daný objekt terénu,
- c) jazykového - PJ jsou součástí slovní zásoby daného jazyka.

PJ se dělí na hydronyma (vlastní jména vod), oronyma (vlastní jména útvarů vertikální členitosti zemského povrchu), pozemková jména (vlastní jména obdělávaných i neobdělávaných pozemků nebo jejich seskupení), hodonyma (vlastní jména dopravních cest).

Ve vývoji toponomastiky se nejvýrazněji uplatnily tři základní principy klasifikace:

- a) lexikálně sémantický,
- b) morfologicko-slovotvorný,
- c) binární - dvouplánový (lexikálně sémantický a slovotvorný).

Vladimír Šmilauer dělí PJ podle apelativních významů slov, ze kterých jsou utvořena.

4.2. O místních jménech z hlediska jazykové kultury

Požadavkem, který v první řadě kladou uživatelé jazyka z jazykového hlediska na soustavu místních jmen, je nesporně to, aby jednak byla jednoznačná, jednak aby fungovala bez potíží a poruch, aby neuváděla uživatele jazyka do rozpaků, do svízelných nebo dokonce do neřešitelných situací. Je to požadavek jistě oprávněný a usilovat o to, aby se mu vyhovělo, patří nesporně k jednomu z úkolů jazykovědy (třebaže zároveň víme, že je v naší moci a silách, abychom se k jeho splnění jen přiblížili, plně mu vyhovět nelze nikdy, na to jsou jazyk a jeho dílčí soustavy jevy příliš složitými a zároveň jevy stále se pohybujícími a vyvíjejícími). Tento požadavek se netýká jen soustavy domácích místních jmen, ale i celého téměř nekonečně rozsáhlého souboru místních jmen celého světa.⁴⁵

V češtině je nejvíce jednoslovných místních názvů, existují však i víceslovné. Víceslovné místní názvy (někdy se užívá i termínu složené či složité názvy) se liší od jednoslovných tím, že se skládají nejméně ze dvou slov, která tvoří vlastní jméno teprve jako celek. Je jich několik druhů.

První skupinu víceslovných místních jmen tvoří jména typu Uherské Hradiště, Staré Město aj., tzn. taková místní jména, jejichž první částí je adjektivum nebo číslovka (Tři Studně) a částí druhou je substantivum. V neoficiálním jazykovém styku se u některých názvů těchto měst a obcí užívá většinou jenom jejich druhá část (např. Uherské Hradiště - Hradiště). V úředním styku, a vůbec v projevech plně spisovných, je však na místě užívat pojmenování celého.

Z některých oficiálních, úředních a plně spisovných dvouslovných pojmenování typu Dolní Němčí (obec ve Zlínském kraji - Uherskohradištsko) vznikly zkratkové podoby jako „Dolněmčí“. Tento způsob slovtvorného zjednodušování je příznačný pro vyjadřování nespisovné, vhodné nanejvýš pro běžný, každodenní jazykový styk. Takovéto nespisovné výrazy jsou totiž slangové, citově zbarvené obměny úplných

⁴⁵ Polívková, A., Naše místní jména a jak jich užívat. Praha: Academia, 1985.

spisovných názvů, a proto jsou pro veřejné projevy zcela nevhodné.

Další skupinu (nejméně početnou) mezi našimi místními jmény tvoří skupina složených jmen typu Brumov- Bylnice, Hutisko - Solanec (obce ve Zlínském kraji - Zlínsko, Vsetínsko) apod.

4.2.1. Teoretické východisko

Základním kamenem toponomastické práce je sběr materiálu. Díky práci historiků a jazykovědců, kteří zpracovávali tento jazykový materiál, vznikla řada toponomastických slovníků, ze kterých mohou čerpat i další generace odborníků.

Mezi nejvýznamnější práce tohoto odvětví patří zejména pětidílný slovník Antonína Profouse Místní jména v Čechách⁴⁶. V tomto slovníku je nashromážděno na 15 500 místních jmen. Velmi významnou součástí práce jsou zejména historické doklady ukazující vývoj jednotlivých místních jmen.

Stejně jako Čechy i Morava a Slezsko mají vlastní práci zabývající se místními jmény. Jedná se o dvousvazkový slovník autorů Rudolfa Šrámka a Ladislava Hosáka Místní jména na Moravě a ve Slezsku⁴⁷. Dílo obsahuje 5 570 hesel.

Zakladatelem moderní české toponomastiky je Vladimír Šmilauer, který se pomocí svých odborných prací snaží ukázat, že správně zpracovaný toponymický materiál je pramenem k poznávání osidlování našich zemí. Pracuje s metodou tzv. malých typů. Malým typem mohou být jednotlivá slova nebo složeniny (či určitý člen složeniny). Základem typu může být osobní jméno nebo jméno obecné.

Inspirován Šmilauerovou klasifikací vytvořil vlastní studii jazykovědec Rudolf Šrámek Soustava místních jmen na severovýchodní Moravě a ve Slezsku⁴⁸. Nejznámější Šrámkovou

⁴⁶ Profous, A., Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam, změny. Praha: ČSAV, díl I. 1947, díl II. 1949, díl III. 1951, díl IV. 1957.

⁴⁷ Šrámek, R., Hosák, L., Místní jména na Moravě a ve Slezsku I, II. Praha: Academia, 1970, 1980.

⁴⁸ Šrámek, R., Soustava místních jmen na severovýchodní Moravě a ve Slezsku. Slezský sborník, 1965.

prací je ovšem Úvod do obecné onomastiky⁴⁹. V této studii jsou shrnuty jeho výsledky z předchozích studií.

4.2.2. Rozčlenění dle významové motivace

Sémantická (obsahová) stránka jmen ulic vychází z několika významových okruhů. Ulice jsou tedy pojmenovány podle:

1) významných osobností

- a) historické: Komenského nám., Jiřího z Poděbrad apod.
- b) státníků (politiků): Masarykovo nám., Štefánikova apod.
- c) umělců: Boženy Němcové, Bedřicha Smetany apod.
- d) vědců a techniků: Tyršovo náměstí apod.
- e) svatých: Svatovítská, Kosmova apod.

2) zeměpisných útvarů

- a) států, národů, zemí: Finská čtvrť, Velkomoravská apod.
- b) měst, obcí: Brněnská, Velehradská apod.
- c) místních částí či neobydlených útvarů: Na Hradbách, Na Valech, Zelný trh apod.
- d) vodních toků: Vodní, Na Morávce, Na Splávku apod.

3) **charakteristických vlastností objektu:** Růžová, Průmyslová, Poštovní apod.

4) **polohy ulice:** Spojovací, Prostřední apod.

5) **významných objektů v blízkosti:** Hradební, U Stadionu, Za Radnicí apod.

6) **podle přírodních objektů, rostlin a živočichů:** Na Rybníku, Sadová, Luční apod.

7) **organizací a institucí:** Jezuitská, Rybářská apod.

8) **významných historických či současných událostí:** Revoluční, nám. Míru apod.

⁴⁹ Šrámek, R., Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita, 1999.

9) způsobu výroby a hospodaření, které se v daném místě v minulosti nebo současnosti používali (jí): Tovární, Pivovarská apod.⁵⁰

5. Závěr

Je třeba objasnit, proč jsem si za téma své bakalářské diplomové práce vybrala zrovna historickou urbanonymii v Uherském Hradišti.

⁵⁰ Jsou použity současné i minulé názvy ulic a náměstí nacházejících se v Uherském Hradišti, některé jeho části (Jarošov, Rybárny, Mařatice) a Starém Městě.

Prvotním impulsem bylo to, že se jedná o mé rodné město. Bylo pro mě lákavé dozvědět se něco více o městě, ve kterém žiji. Zejména o jeho bohaté a dlouhé historii. Dalším důvodem, proč je Uherské Hradiště zajímavým „materiálem“ pro jazykový výzkum je jeho geografická poloha, která sehrála při jeho osídlování velmi důležitou roli. Žádné jiné město, a to ani královské, se nemůže pochlubit dvojitým historickým osídlením, dvojitým obyvatelstvem jako právě Uherské Hradiště.

Výhodou města, a celého Zlínského kraje, je rovněž to, že se na kolonizaci našeho regionu podílelo většinou české obyvatelstvo, proto jsou místní jména převážně česká. Stopy německé kolonizace najdeme jen ojediněle.

Vladimír Šmilauer ve svém Úvodu do toponomastiky uvádí, že v toponomastickém bádání nejde pouze o poznatky lingvistické, ale i o informace z geografie a historie. Proto jsem se značnou část své práce věnovala právě historické charakteristice tohoto královského města.

Cílem této práce bylo přiblížení vývoje uherskohradištského názvosloví ulic od založení v roce 1257 do roku 1781. Rovněž jsme se v práci seznámili s teoretickým východiskem pro toponymické (oikonymické) bádání, s významovou motivací pro vznik uličního názvosloví a pojmenovacími motivy.

Tuto práci je možné použít jako jeden z podkladů k dalšímu výzkumu, např. ke sledování změn ve vlastních jménech z hlediska slovotvorného či k pokračování ve výzkumu pomístních jmen jejich významovou motivací či pátrání v oblasti nedoložených údajů. Rovněž může práce sloužit jako ucelený přehled o historii, vývoji a současném stavu české toponomastiky, oikonymie a anoikonymie.

Záměrem této bakalářské práce bylo přinést zajímavou a bohatou nabídku informací o mém rodném městě. A to nejen těch jazykových, ale i historických.

Práce na mé bakalářské práci mi přinesl mnoho nových zkušeností a informací nejen z jazykovědy, ale i historii.

6. Seznam zkratek

apod.	a podobně
atd.	a tak dále
č.	číslo
MJ	místní jméno
nám.	náměstí
např.	například
p.	pán
PJ	pomístní jméno
PM	pojmenovací motiv
poč.	počátek, počátkem
pol.	polovina
r.	roku
str.	strana
stol.	století
sv.	svatý, svatého
tj.	to jest
tzv.	tak zvaný
ul.	ulice, ulička
VJ	vlastní jméno
VM	vztahový model

Vzhledem k neustálému střídání studijních materiálů a zdrojů využitých pro svou práci (často je téměř každá věta z jiného zdroje) jsem vytvořila následující seznam použité literatury v jednotlivých kapitolách a podkapitolách. V poznámkách pod čarou za jednotlivými úseky jsem uvedla pouze některé.

* v kapitole 1 i jejích podkapitolách byla použita následující literatura:

Čoupek, J., Hosák, L. a kol., Uh. Hradiště - dějiny města, Brno: 1981.

Čoupek, J., Seznam ulic města Uherské Hradiště, Uh. Hradiště: 1984.

Hurt, R., Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1934.

Hurt, R., Ke jménu Uherské Hradiště.

Richter, V., Glosy k velehradským otázkám, Časopis spolku přátel starožitností: 1951.

****** v kapitole 2 i jejích podkapitolách byla použita následující literatura:

Čoupek, J., Hosák, L. a kol., Uh. Hradiště - dějiny města, Brno: 1981.

Čoupek, J., Seznam ulic města Uherské Hradiště, Uh. Hradiště: 1984.

Fišer, B., Topografie královského města Uherského Hradiště, Uh. Hradiště: 1921.

******* v kapitole 3 i jejích podkapitolách byla použita následující literatura:

Čoupek, J., Seznam ulic města Uherské Hradiště, Uh. Hradiště: 1984.

Fišer, B., Topografie královského města Uherského Hradiště, Uh. Hradiště: 1921.

******** v kapitole 4 i jejích podkapitolách byla použita následující literatura:

Dejmek, B., Historie a současnost Hradce Králové ve jménech ulic, 1993.

Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J., Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství LN, 2002.

Polívková, A., Naše místní jména a jak jich užívat. Praha: Academia, 1985.

Profous, A., Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam, změny. Praha: ČSAV, díl I. 1947, díl II 1949, díl III 1951, díl IV 1957.

Šmilauer, V., Úvod do toponomastiky. Praha: SPN, 1963.

Šrámek, R., Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita, 1999.

Šrámek, R., Onamstická lexikografie, in: Manuál lexikografie.

Šrámek, R., Soustava místních jmen na severovýchodní Moravě a ve Slezsku. Slezský sborník, 1965.

Šrámek, R., Hosák, L., Místní jména na Moravě a ve Slezsku I, II. Praha: Academia, 1970, 1980.

7. Seznam použitých pramenů a literatury

A) Státní okresní archiv v Uherském Hradišti

- o Archiv města Uherského Hradiště

B) Internetové stránky

- o www.ujc.cas.cz
- o www.phil.muni.cz/cest/lide/pleskalova

C) Čoupek, J., Seznam ulic města Uherského Hradiště. Uherské Hradiště: 1984.

Čoupek, J., Hosák, L. a kol., Uherské Hradiště-dějiny města. Brno: 1981.

Fišer, B., Topografie královského města Uherského Hradiště. Uherské Hradiště: 1921.

Hurt, R., Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1934.

Hurt, R., Ke jménu Uherského Hradiště.

Polívková, A., Naše místní jména a jak jich užívat. Praha: Academia, 1985.

Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J., Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

Profous, A., Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam, změny. Praha: ČSAV.

Richtr, V., Glossy k velehradským otázkám. Časopis Spolku přátel starožitností, 1951.

Šmilauer, V., Úvod do toponomastiky. Praha: SPN, 1963.

Šrámek, R., Hosák, L., Místní jména na Moravě a ve Slezsku I, II. Praha: Academia, 1970, 1980.

Šrámek, R., Soustava místních jmen na severovýchodní Moravě a ve Slezsku. Slezský sborník, 1965.

Šrámek, R., Úvod do obecné onomastiky. Brno: MU, 1999.

Šrámek, R., Onomastická lexikografie, in : Manuál lexikografie.

Akademický slovník cizích slov. Praha: Academia, 1995.

Encyklopedický slovník. 1 - 3 (A-Ž). Praha: Academia, 1981.